

Rainer Aaltonen

Snellmanin oppi kasvatuksesta: lähtökohtia

Aaltonen, Rainer, 1981. Snellmanin oppi kasvatuksesta: lähtökohtia. Aikuiskasvatus 1,2, 45—50. — Artikkelissa teoreettisen ja käytännöllisen toiminnan elämäkerralliseen erotteluun nojautuen J.V. Snellmanin kasvatusta koskevien ajatusten peruslähtökohtia ja niistä johtuvaa kasvatuskäsitystä. Kasvatus on Snellmanin mukaan sosialisaatiotapahtuma, jonka avulla yksilöstä muokataan perinteen tunteva ja kokonaisuuden, valtion, edun tiedostava kansalainen. Se on elinikäinen prosessi, joka alkaa lapsena kodin kasvatuksena, jatkuu koulun opetuksena ja saavuttaa tavoitteensa, ”järjen ja vapauden”, aikuisena itsekasvatuksessa.

Johdannoksi

Suomalaisen kasvatustieteen oppitraditiossa voidaan sen tieteellisten lähtökohta-oletusten perusteella erottaa kolme ajallisesti toisiaan seuraavaa virtausta tai paradigmaa. Varhaisin näistä on **hegeliläinen virtaus**, joka sijoittuu suurin piirtein vuosiin 1830—80, kasvatustieteen (tieteen) etabloitumiseen yliopistollisena oppiaineena, ja jonka tärkeimmät edustajat olivat J.V. Snellman ja Z.J. Cleve. Tämän jälkeen seurasi **herbartilainen virtaus** noin vuosina 1880—1920; sen tunnetuin edustaja Suomessa oli Mikael Soininen. Ja viimeksi, lähes koko itsenäisyyden ajan, on muodossa tai toisessa vaikuttanut **positivistinen virtaus**.¹⁾

Näistä herbartilainen ja positivistinen virtaus ovat olleet niin voimakkaita, että hegeliläisyyden vaikutus kasvatustieteessä on tämän

vuosisadan puolella ollut lähes olematonta. Tämä on näkynyt tutkimusaiheiden valinnassa siten, että po. alue on joitakin poikkeuksia lukuunottamatta²⁾ melkoisen tutkimatonta. Nyt tarvittaisiin erityisesti aate- ja oppihistoriallista tutkimusta, joka systemaattisesti lähestyisi aihettaan sen yhteiskunnallisista ja filosofisista edellytyksistä käsin, jottei kasvatustiede kokonaan unohtaisi juuriaan.

Kiinnostusta tällaiseen tutkimukseen näyttäisikin jonkin verran olevan olemassa³⁾. Voidaan jopa puhua jonkin asteisesta hengentieteellisen lähestymistavan renessanssista, mitä selvästi näyttäisi edistävän kasvatustieteen nk. kriisikehitys. Niinmuodoin ovat myös J.V. Snellmanin, kansallisfilosofimme, kasvatusta koskevat ajatukset teoreettisessa mielessä ehkä ajankohtaisemmat nyt kuin milloinkaan kulu-
neen sadan vuoden aikana.

Teoriasta käytäntöön

J.V. Snellmanin (1806—1881) massiivista elämäntyötä tarkasteltaessa lienee aluksi selkeämmän kokonaiskuvan saamiseksi syytä jakaa se kahteen kauteen, jotka samalla myös ajallisesti puolittavat Snellmanin elämän:

1. **teoreettisen toiminnan kauteen**, joka pitkien ja perusteellisten yliopistoluken jälkeen jatkui väitöskirjatyönä (1835) ja edelleen kiihkeänä tieteellisenä luomisperiodina, jonka aikana syntyivät lähes kaikki hänen tietelliset teoksensa, huipuna Tübingenissä vuonna 1841 kirjoitettu ”Persoonallisuuden idea” (Versuch einer spekulativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit) ja Tukholmassa vuonna 1842 kirjoitettu ”Valtio-oppi” (Läran om staten); ja
2. **käytännöllisen toiminnan kauteen**, joka alkoi vuonna 1843 Snellmanin siirryttyä Kuopioon rehtoriksi ensin turhaan yliopistovirkoja haettuun, ja joka jatkui koko hänen lopun elämänsä lukuunottamatta muutamia välivuosia, joina hän toimi yliopiston professorina⁴).

Teoreettisen toiminnan kautena Snellman rakensi Hegelin filosofiasta, tosin omintakeisesti kehitellen, systemaattisen järjestelmän, suomalaisen kansallisuusfilosofian, joka sitten toimi teoreettisena perusteluna käytännön kansallisuusohjelman läpiviemisessä, jolle hän omisti toisen puolen elämästään ja jonka hän pääpiirteissään muotoili tunnetussa kirjeessään Fredrik Cygnaeukselle kesällä 1840⁵). Tälle teoreettiselle perustalle rakentuvat myös Snellmanin kasvatusta koskevat käsitykset.

Käytännön toiminnan Snellman aloitti julkaisemalla Kuopiossa kahta sanomalehteä: suomenkielistä ”**Maamiehen ystävää**” ja ruotsinkielistä ”**Saimaa**”. Ensiksi mainittu oli tarkoitettu lähinnä Savon maalaisväestölle, ja siinä hän kirjoitti selkeällä ja konkreettisella tavalla monista asioista, sekä teoreettisemmista että käytännöllisistä: laskuopista, isänmaan historiasta ja kirjallisuudesta sekä maatalouskysymyksistä — ”rankista, hinkaloista ja nauriista”, kuten hän kirjoitti entiselle opettajalleen ja ystävälleen J. J. Tengströmille. ”Saima” oli sen sijaan tarkoitettu sivistyneistölle; tässä hän esitti silloiselle suurelle yleisölle kansallisen uudistusohjelmansa, jota aikaisempina vuosina oli tieteellisessä työssään kehitellyt. Lehdessä kirjoitettiin taloudellisista ja yhteiskunnallisista kysymyksistä tavalla, joka oli niissä oloissa täysin uutta. Keskeisiksi kysy-

myksiksi otettiin heti ensi numerosta lähtien suomalainen kirjallisuus ja suomi koulujen opetuskielenä. Toistuvasti palattiin kysymyksiin naisten asemasta, koululaitoksesta, elinkeinovapaudesta jne.⁶)

Saima herätti alusta alkaen suurta huomiota. Erityisesti ylioppilasosakunnissa otettiin Snellmanin ohjelma innostuksella vastaan: ”... kuin sähkökipinän sytyttämänä”, kirjoitti F. Collan, ”ovat kaikki leimahtaneet rakkauteen ja toimivaan intoon sen hyväksi, mikä meille suomalaisille on kallisarvoisinta”.⁷) Innostus johti myös toiminta: mm. Savo-karjalaisen osakunnan ylioppilaat alkoivat julkaista ja levittää kansankirjaisia, ”**Lukemisia Suomen Kansan Hyödyksi**” (1845), pohdiskeltiin kansankirjastojen ja kansakoulujen perustamista ja perustettiin ”**Suometar**” (1847).⁸) Kansaan, ”rahvaaseen”, kohdistuva sekulaarinen sivistystyö oli syntynyt.⁹)

Virallisella taholla sen sijaan ei seurattu suojein silmin Saiman julistusta: lehti lakkautettiin vuoden 1846 lopussa. Mutta ”valistus oli kuitenkin viritetty”, ja Snellman jatkoi suomalaisuusohjelmansa ajamista perustamalla uuden lehden, ”**Litteraturbladin**”, jonka muodolliseksi päätoimittajaksi tuli Elias Lönnrot.

Valtiollisissa oloissa tapahtui 1850-luvun puolivälissä muutos vapaampaan suuntaan, kun Aleksanteri II nousi valtaan. Uusi aika tunnusti Snellmanin ansiot: hänet nimitettiin ”siveysopin ja tieteiden järjestelmän” professoriksi vuonna 1856. Tässä ominaisuudessa hänet määrättiin väliaikaisesti hoitamaan myös kasvatustieteen professorin tehtäviä, kun kasvatustieteen oppituli pätevien hakijoiden puuttuessa oli jäänyt täyttämättä v. 1860. Niinpä keväällä 1861 Snellman luennoi ”pedagogiikan järjestelmästä”.

Mutta tärkeämmät tehtävät odottivat vielä Snellmania: v. 1863 hänestä tehtiin senaattori ja rahaministeri. ”Ei esim. kirkollistoimikunnan päällikkö . . . vaan — huomattakoon — rahaministeri. Snellman oli tiedemiehenä luonut kansallisen valtio-opin ja suomalaisen kansallisuustieteen, hän oli sanomalehtimiehenä soveltanut tieteellisen teorian yhteiskunnallisen elämän kaikille aloille, hän oli tähän mennessä esiintynyt kansallisen liikkeen johtavana teoreetikkona ja ideologina. Mutta nyt, kapitalismin läpimurtohetkellä, hän tulee, ei sivistysasiain, vaan talousasiain johtoon. Tärkeämpi ”aatetta” on pääoma. Sen läpimurtoa johtamaan tarvitaan kansallisen vallankumouksen nerokkaimmat aivot.”¹⁰)

Snellman pääsi korkeimmalla — ja olennaisimmalla — tasolla toteuttamaan nuoruutensa uudistusohjelmaa.

”Valtio-oppi” ja kansansivistys

Kasvatukseen liittyvät kysymykset ovat Snellmanin filosofisessa tuotannossa jo varhain mukana. ”Filosofian alkeiskurssin” ensimmäisessä vihkossa, ”Sielutieteen oppikirjassa”, (1837) Snellman esittää vankan uskonsa kasvatuksen voimaan.¹¹⁾ Tässä samoin kuin kurssin kolmannessa vihkossa, ”Oikeusopin oppikirjassa”, (1840) hän kehittää sitä käsitteistöä, jota hän sitten käyttää filosofisissa pääteoksissaan ja puhessaan kasvatuksesta.¹²⁾ Viimeksi mainitun oppikirjan osassa ”Oppi siveellisestä oikeudesta eli yhteiskuntaoppi”, Snellman tuo esiin myös ne yleiset periaatteelliset näkemykset lasten kasvatuksesta¹³⁾, jotka hänen ”Valtio-oppi” -teoksessaan tulevat perusteellisen käsittelyn kohteeksi.

”Valtio-oppi” on teos, jossa Snellman selkeimmin kehittää ajatuksiansa yksilön ja yhteiskunnan välisistä suhteista. Se on samalla esitys yksilön toiminnan siveellisyydestä, eli sen tahtomisesta, ”mikä itsessään on totta ja oikeata.”¹⁴⁾ Tähän yksilö pääsee toimimalla aluksi **perheen** ja sitten **kansalaisyhteiskunnan** ja **valtion** hyväksi. Hänen on saatettava pyrkimyksensä sopusointuun näiden korkeampien päämäärien kanssa, jopa tarpeen tullen uhrauduttava kokonaisuuden hyväksi. Sillä yksilön siveellisyys on siinä, että hän tietoisesti alistuu yhteiskunnan järjestykseen tuntiessaan sen järjellisuuden, koska ”sellainen menettelytapa, joka ei ainoastaan ole sopusoinnussa tavan ja lain kanssa (toiminnan **legaliteetti**), vaan on myöskin vapaaehtoista, vakaumuksen perustuvaa (toiminnan **moraliteetti**) — sellainen menettelytapa on siveellinen.”¹⁵⁾

Yhteiskunnan järjestys, sen järjellisyys on puolestaan siinä, ettei se ole mielivallan tuotetta, vaan syntynyt vuosituhansien kuluessa kansakunnan parhaimpien yksilöiden ajatusten ja työn tuloksena. Tässä järjestyksessä kansakunta ilmaisee juuri itselleen ominaisen laadun, **kansallishengen**, sen edellytykset ja tuotteet: tavat, lait, kielen ja sivistyksen. Näitä jokaisen kansan ja sen yksilön velvollisuutena on edistää ja vaalia, olla isänmaallinen. Tällöin siveellisyys todellistuu korkeimmassa asteessaan, valtiona.¹⁶⁾

Perheessä siveellisyys ilmenee siinä, ”että vanhemmat rakkaudella täyttävät velvollisuus-

tensa kasvattaessaan lapsiaan järkeviksi ja siveellisiksi eli, kuten jokapäiväisesti puhuen sanotaan, kunnon kansalaisiksi.”¹⁷⁾ Lasten kasvatukseen onkin Snellmanin mielestä perheen ja avioliiton päätarkoitus. Tämä tapahtuu siten, että kasvattaja koettaa totuttaa lasta hyvään tapaan opin ja esimerkin avulla. Yleisimmässä merkityksessään ei siis opetusta voi erottaa kasvatuksesta. Kuuliaisuus, rakkaus ja kunnioitus vanhempia kohtaan syntyvät kodin opetuksesta. Uskonnonopetus, joka opettaa kuuliaisuutta Jumalan käskyille ja lapsellista luotamusta hänen armoonsa, kuuluu myös kodin kasvatustehtäviin; sillä kun epäilyksen synnytyä järki vaatii näitä viattoman uskon varassa opittuja asioita punnittavaksi, on tämä lapsuuden vakaumus se kiinnekohta, jolta kaikki järjen tutkimus lähtee. Kasvatukseen sisältyvä opetus onkin Snellmanin mielestä parhaimmillaan uskonnollista ja ylipäänsä tietoa oikeasta ja väärästä; näin kodin kasvatusta vaikuttaa välillisesti valtion eduksi.¹⁸⁾

Kun opetusta tarkastellaan kasvatuksesta erillään, tarkoitetaan sillä Snellmanin mukaan tiedon antamista siitä mikä on totta ja mikä ei. Tällaisen opetuksen tarkoituksena on saattaa kansalainen palvelemaan yhteiskuntaa ja valtiota; perheeseen sen vaikutus kohdistuu vain epäsuorasti saattamalla se sille tieto- ja sivistysasteelle, jolla kansakunta yleensäkin on. Opetettavien tietojen luonne puolestaan vaatii, että opetusta annetaan kodin ulkopuolella; toisaalta siksi, etteivät vanhemmat siihen useinkaan kykenisi ja toisaalta siksi, että valtiolla on opetuksessa oma etunsa valvottavana: hankkia kullekin yksilölleen korkein mahdollinen sivistys ja siten tehdä hänestä hyödyllinen jäsen yhteiskuntaan. Niinpä kaikkien opetuslaitosten tuleekin olla valtion valvonnan alaisina, samoin kuin valtion tulee saada määrätä oppiaineet ja -menetelmät.¹⁹⁾

Valtion etu on siis opetuksen kuten muunkin ihmisen toiminnan tähtäimessä, sillä yksilöiden teot ilman yhteyttä valtion, yleisen sivistyksen ilmentymään, jäävät turhiksi ja tuloksettomiksi samoin kuin valtion todellistuminen ilman sivistynyttä kansaa on mahdotonta.²⁰⁾

Julkisella, yhteiskunnan tarjoamalla opetuksella on Snellmanin mukaan muitakin painavia etuja: koska sen tarkoituksena on tehdä perhe osalliseksi siitä yleisinhimillisestä sivistyksestä, joka perheessä kasvatuksen avulla kansallistetaan, sulautuu yksilö kansakunnan ajattelemis- ja toimintatapaan vallitsevan sivistyksen ja tavan välittämänä. Samaa ei saavuteta yksityisopetuksella, joka luonteensa puoles-

ta on mielivaltaista ja subjektiivista; se ei takaa sisällykseltään yleistä humanista sivistystä eikä sillä ole sitä yleistä, objektiivista muotoa, joka tällaisen sivistyksen jakamiseksi olisi välttämätön. Tästä seuraa myös, ettei julkista kansanopetusta kansakouluissa tule pitää vastikkeena, jolla korvataan kotiopetuksen puutteellisuuksia vaan päinvastoin: ”kansakoululaitos on suuri edistysaskel sivistyksen uralla, koska sen avulla ajan yleinen sivistys tunkeutuu kaikkiin kansanluokkiin.”²¹⁾

Kansakouluopetuksen ei tule käsittää kovin monia eri oppiaineita, ensisijaista on oppia lukemaan niin että todella ymmärtää lukemansa. Erityisesti tulee pyrkiä siihen, että herätetään oppilaassa tiedon- ja opinhalua, niin että hän koulun lopetettuaan ominpäin jatkaa opiskeluaan.

”Valtio-opissaan” Snellman esittää myös luokkajakaisen, yksilöiden erilaiseen toimintatapaan perustuvan yhteiskuntakäsityksensä. Tältä perustalta hän johtaa eri kansanosille erilaiset sivistystarpeet riippuen siitä millaisessa asemassa kukin luokka kansallishengen luomiseen ja ylläpitämiseen nähden. Ja tätä jakoa hän käyttää perustanaan myöhemmissä kansaja oppikouluista käymisissäan debateissa.

Ensimmäinen yhteiskuntaluokka, **talonpoikaisto**, ei omaa mitään sivistyksellisiä erityistarpeita; sen sivistykseksi riittää kansakoulun antama älyllinen opetus ja kodin ja kirkon antama uskonnollinen kasvatusta. ”Sillä maanviljelys sitoo ihmisen maahan ja antaa hänelle puolustettavaksi vankan omaisuuden, johon tavat ja tottumus hänet kiinnittävät. Perityn maakonnun rauhallinen omistaminen ja hoitelemine on tämän yhteiskuntaluokan tärkein harrastus; mutta tuo omistamistarve tekeekin tämän luokan väkeväksi varjelemaan maan vapautta vierailta sortajilta.” Toinen yhteiskuntaluokka, teollisuutta, kauppa ja liikennettä harjoittava **porvaristo**, muodostuu kansallishengen kannalta horjuvimmaksi: se ei ole niin vanhoillinen kuin ensiksi mainittu luokka, se mukautuu helposti uusiin oloihin ja välittää siten yleisinhimillistä sivistystä kansakunnan omaisuudeksi, mutta samalla myös hajoittaa sillä kansallisuuden. ”Osaksi itse työtapa, osaksi ylellisyys, jonka suurehko yksityisten käsiin kertynyt rikkaus synnyttää, veltostuttaa tässä mielet ja harvoin poikkeuksin tekee yksilöt kelvottomiksi omakohtaisesti valtiota puolustamaan.” Tämän luokan sivistyksestä huolehtivat erilaiset käsityö- ja porvarikoulut. Kolmantena luokkana Snellman pitää **virkamiehiä**. Tämä luokka palvelee suoranaisesti yleistä hyvää: se toimii valtion, hallituksen ja

puolustuksen hyväksi, yhteiskuntajärjestyksen ylläpitämiseksi ja kansakunnan sivistämiseksi. Virkamiesten tehtävänä näinollen on hankkia yleinen ja kansallinen sivistys, joka saadaan oppikouluissa ja yliopistoissa.²²⁾

Suurin piirtein näistä lähtökohdista käsin ja näissä myös paljon pitäytyen Snellman harrasti laajaa, parikymmentä vuotta kestävää lehtikirjoittelua koulu- ja kasvatuskysymyksistä.²³⁾ Kuten tiedämme, kauan ennen muita hän esitti mm. kansakoulujen perustamista ja pohdiskeli sen toimintaperiaatteita ja järjestelykysymyksiä. Halila toteaaakin, että hänen ansionsa Suomen kansakoulun kehityksen uranuurtajana ovat niin suuret, että häntä voitaisiin miltei yhtä hyvällä syyllä kuin kansakouluaatteen varsinaista toteuttajaa, Uno Cygnaeusta, pitää maamme kansakoululaitoksen isänä.²⁴⁾

Kasvatusopin luennot

Teoreettisemmalta, ja nimenomaan **kasvatustieteen** kannalta Snellman tarkastelee kasvatuskysymyksiä jo mainituissa kasvatusopin luennoissaan.

Kasvatusopin kasvatusta käsittelevänä tieteenä hän määrittelee, ei esitykseksi siitä, **mitä kasvatuksen pitää olla** vaan esitykseksi siitä, **mitä kasvatusta on**.²⁵⁾ Se ei ole kasvatuksen kuvailemista ajallisesti ja paikallisesti erilaisissa oloissa, **deskriptiivistä** kasvatusoppia — vaan se on esitystä siitä ”järjellisesti välttämättömästä” tapahtumasta, jonka avulla ihminen saavuttaa järjen ja vapauden, ja erityisesti sinä tapahtumana, jonka avulla hän pääsee osalliseksi perinnäistapana ilmenevään tietämiseen ja tahtomiseen. Perinnäistapana taas sisältyy Snellmanin mukaan myös tulevaisuuteen tähtäävä momentti, sillä perinnäinen on alati kehittyvää ja uuteen muotoon etsittyvää. Niinpä tähän tulevaisuuden momenttiin sisältyy myös jotakin **normatiivista**, korostaa Salomaa.²⁶⁾

Kasvatuksen sellaisenaan Snellman määrittelee tapahtumaksi, ”jonka avulla ihminen pääsee järkeen ja vapauteen”. Tähän sisältyy **itsekasvatus**,²⁷⁾ millä Snellman tarkoittaa sitä, ”että yksilö itse tekee perinnäistietona saamansa tiedon yleispäteväksi ja saattaa samoin vastaanottamansa tahtomisen sopusointuun siiveellisen maailmanjärjestyksen kanssa, toisin sanoen: itse tekee tämän vakaumuksesta ja vapaasti.”

Lasten kasvatusta Snellman määrittelee hieman suppeammin tapahtumaksi, ”jonka avulla kasvava sukupolvi saatetaan osalliseksi

perinnäiseen tietämiseen ja tahtomiseen, jotta se saavuttaisi järjen ja vapauden” ja huomauttaa vielä, ”että on tarpeetonta lisätä, että perinnäinen tietäminen ja tahtominen on jo järkeen ja vapautteen päässeen sukupolven tietämistä ja tahtomista.”

Lasten siveellisestä kasvatuksesta puhuesaan Snellman ottaa esille ”Valtio-opissaan” kehittämiensä siveellisen toiminnan kolme aluetta ja jakaa sen tämän mukaisesti tapahtuvaksi: 1. perhettä varten, perhetapaan; 2. kansalaisyhteiskuntaa varten, yhteiskunnalliseen tapaan; 3. valtiota varten, isänmaalliseen tapaan.²⁸⁾

Snellman torjuu luennoissaan **naturalistisen** käsityksen kasvatuksesta, jonka mukaan kasvattaja toimii ikäänkuin ”puutarhurina, joka asettaa tämän mainion kasvin auringonpaisteeseen ja kastelee sitä.” Tätä suuntausta vastaan hän kehittää eräänlaista **kulttuurikasvatusta**, mutta hylkää myös yleishumanismin ja kosmopolitismia ja päättyy **kansalliseen kasvatukseen**. ”Ihminen ei synny ihmiskuntaan yleensä, vaan nyt elävään, eikä tähänkään yleensä, vaan eurooppalainen syntyy eurooppalaiseen ihmiskuntaan. Ei siis ole suomalaisen lapsen määrä tulla kasvatetuksi kiinalaisen tai hindun ihmisyyteen — ei myöskään Euroopan keskiajan ihmisyyteen. — Mutta sellainen lapsi ei myöskään synny Euroopan nykyiseen ihmiskuntaan yleensä, vaan humaniteettiin sellaisena kuin se elää tämän suomalaisen kansan tiedossa ja toimintatavassa — tämä vielä erikoistuneena yhteiskunnallisen aseman ja perheen mukaan. — Sellainen todellinen, ei ajateltu, ei kuviteltu humaniteetti, on se, johon lasta ei ainoastaan olosuhteiden pakosta kasvateta, vaan johon se pitää kasvatettaa; sillä siinä on todellisuus ja järki.”²⁹⁾

Lopuksi

Entä mikä on Snellmanin anti aikuiskasvatukselle?

Historiallisesti tarkastellen se on siinä herätteellisessä toiminnassa, joka johti laajasti ottaen koko sivistystyön — sekä lapsiin ja nuoriin että myös aikuisiin kohdistuvaan — syntyyn siinä muodossa kuin me sen nykyisin tunemme.

Sen sijaan nykyisyyden kannalta kysymys on ongelmallisempi. Snellmanin monet kasvatusta koskevat käsitykset ja opit ovat selvästi vanhentuneet ja uudenlaisen tiedon myötä lakanneet kiinnostamasta tämän päivän kasvattajia. Snellmanin kieli ja terminologia hegeli-

läisestä vaikeaselkoisuudestaan johtuen on omiaan vieraannuttamaan niistä kiinnostuneita, sillä on vaikea ymmärtää, mitä todella tarkoitetaan kun puhutaan esim. ”järkeen ja vapautteen” pääsemisestä ilman, että on perillä laajemmin koko siitä filosofisesta traditiosta, johon ko. puhutapa kuuluu.

Lopuksi kuitenkin sopinee ottaa esiin ajatus, jolla on selvä relevanssinsa myös tämän päivän aikuiskasvattajille. Ajatus, joka oikeastaan vasta viime aikoina on saavuttamassa kasvattajien yleisessä tietoisuudessa sen lähtökohta-aseman, joka Snellmanille oli kiteytynyt itsestänselvyydeksi jo varhain — idean jatkuvasta kasvatuksesta ja sivistyksestä: ”Sillä sivistys ei pääty kouluun tai johonkin tiettyyn tutkintoon, vaan koko elämä on sitä koulua, jossa yksilö muokataan ihmiseksi, ja **itse tämä sivistämistoiminta muodostaa sen, mikä ihmisessä on ihmistä.**”³⁰⁾

Lähdeviitteet ja huomautukset

1. ks. tarkemmin Päivänsalo Paavo: Kasvatuksen tutkimuksen historia Suomessa vuoteen 1970. Helsinki: Ylioppilastuki 1971; Iisalo Taimo: The Science of Education in Finland 1828—1918. Societas Scientiarum Fennica. The History of Learning and Science in Finland 1828—1918, vol. 18. Helsinki 1979; Iisalo Taimo: Spekulaatiivisesta empiriseen kasvatustieteeseen. Kasvatustieteellisen tutkimuksen ja teorianmuodostuksen historiaa. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja A:67. Turku 1980.
2. ks. esim. Stenius Martti: Suomen koulujen isä I—II. Vammala 1938.; ja alla mainittu Snellman -kirjallisuus.
3. esim. Toiskallio Jarmo: Tajunta ja traditio. J.V. Snellman ja dialektinen pedagogikka. Osa I Tutkimusohjelman perusteet. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja A:68. Turku 1980.; Konttinen Esa & Suortti Juhani & Väyrynen Kari: Hegeliläinen perinne ja opetussuunnitelma. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Selosteita ja Tiedotteita 141/1980.
4. ks. Snellmanin elämästä tarkemmin Rein, Th: Juhana Vilhelm Snellman I—II, 3. painos, Helsinki: Otava 1928; Salomaa, J.E.: J.V. Snellman. Elämä ja filosofia, toinen, korjattu painos. Turku: WSOY 1948.
5. ks. Snellmanin kirje Cygnaeukselle Rein I ss. 199—206.
6. Saimassa ja Maamiehen ystävässä julkaistut artikkelit ovat pääosin suomennettuina J.V. Snellmanin Kootuissa teoksissa IV ja V. Porvoo: WSOY 1928—29.
7. sit. Waris Heikki: Savo-karjalaisen osakunnan historia I 1833—1852. Porvoo: WSOY 1939, s. 137.
8. ks. Waris emt. ss. 171—210; Klinge Matti: Ylioppilaskunnan historia I. Porvoo: WSOY 1964, ss. 111—115.

9. Kysymys vapaan (kansan) sivistystyön synnystä on kiistanalainen. Ks. esim. Harva Urpo: Kansansivistystyön historiaa. Kansanopisto 1943 ss. 271—273; sama: Mietteitä vapaan kansansivistystyön historiasta. Kansanopisto 1944 ss. 142—146.; Wuorenrinne, T.J.: Kansansivistystyön olemus. Vapaa kansansivistystyö I. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1942. ss. 18—34. Helminen, S.: Aikuiskouluttajan ammatin yhteiskunnallisesta muotoutumisesta, teoksessa: Helminen & Jalonen & Valkama: Aikuiskouluttajan ammattikäytäntö. Tampereen yliopisto. Aikuiskasvatuksen laitos. Tutkimuksia ja selvityksiä 6/1975. Tampere 1975. ss. 21—33.; Karjalainen Erkki: Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. Tapiola: Weiling + Göös 1970, ss. 18—22.
10. Palmgren Raoul: Suuri linja. Kansallisia tutkielmia. Helsinki: Kansankulttuuri 1976 (toinen painos) s. 74.
11. ”Kokemus osoittaa, että järjellinen ohjaus ja sivistys voi kitkeä pois **jokaisen** henkisen huonon tavan ja että ihmisen — järjellisenä — käsite sisältää sellaisen sivistyksen voiton mahdollisuuden.” J.V. Snellmanin kootut teokset I, s. 126.
12. Snellmanin psykologisessa käsitteistössä tapahtui muutosta. Hän nimittäin kirjoitti uudestaan Sielutieteen oppikirjansa v. 1860. Tässä uusitus-oppikirjassa on myös kasvatus painokkaammin mukana. ks. von Fieandt Kai: Snellmanin oppi ihmisestä ennen julkaisemattoman luentosarjan valossa. Historiallinen Arkisto 67. Suomen historiallinen seura: Forssa 1976, ss. 139—232.
13. J.V. Snellmanin Kootut teokset I, ss. 285—293.
14. J.V. Snellmanin Kootut teokset II, s. 9.
15. Sama s. 15.
16. Salomaa J.E.: Snellman, Juhana Vilhelm. teoksessa: Kansallinen elämänkerrasto, osa V, Porvoo: WSOY, 1934, s. 157.
17. J.V. Snellmanin Kootut teokset II, s. 28.
18. Sama ss. 40—45.
19. Sama ss. 45—46.
20. Koski Leena: J.V. Snellmanin sivistysajattelu kansansivistystyön aattessa 1800-luvun Suomessa. Aikuiskasvatuksen laudatur -työ. Tampereen yliopisto. Aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitos. Tampere 1980. s. 15.
21. J.V. Snellmanin Kootut teokset II, ss. 46—47.
22. Sama ss. 113—115 ja 136, vrt. Koski mt. ss. 18—20.
23. Saimassa ja Litteraturbladetissa julkaistut artikkelit ovat suomennettuina J.V. Snellmanin Kootujen teosten IV, V ja VI osissa. Ks. myös Hollo Juhon: Snellmanin ja Cygnaeuksen pedagogisista periaatteista erityisesti kansakoulukysymyksessä. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikauskirja vol. 48, 1911 ss. 339—357; Lähde Vihtori: Juhana Vilhelm Snellmanin kansanopetuksen kannalta katsottuna. Helsinki: Yrjö Weilin 1906. Liikkanen Santeri: J.V. Snellman ja kansakoulu. Koulu ja menneisyys IV. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1938. Porvoo: WSOY 1939. Lehmusto Heikki: Snellmanin kasvatusopillisena ajattelijana. Jyväskylä: K.J. Gummerus 1926.
24. Halila Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia I. Turku: WSOY 1949, s. 208.
25. J.V. Snellmanin Kootut teokset XI, s. 192.
26. Salomaa J.E.: J.V. Snellman. Elämä ja filosofia, toinen, korjattu painos. Porvoo: WSOY 1948, s. 339.
27. ”Tämä Snellmanin varsin abstraktinen oppi itsekasvatuksesta on ensimmäisiä yrityksiä maasamme selvittää aikuiskasvatuksen periaatteellista pohjaa”, toteaa Lauri Snellmanin artikkelissaan: Piirteitä J.V. Snellmanista kasvatusfilosofina ja pedagogina. Kasvatus ja koulu, vol. 46 no 6. 1960.
28. J.V. Snellmanin Kootut teokset XI, s. 243.
29. Sama ss. 172—173.
30. J.V. Snellmanin Kootut teokset I, s. 319.